

10. Mazurenko V. Nashe selo v 1905 godu/ V. Mazurenko// Puti revoliucii. – 1925. – № 2. – S. 27–46.

11. Mazurenko S. Vserossiiskij krest'janskij sojuz/ S. Mazurenko// Krasnoe znamja. – 1906. – № 2. – S. 54–74.

12. Materialy k krest'janskomu voprosu. Otchet o zasedanijah delegatskogo s'ezda Vserossiiskogo krest'janskogo sojuza 6–10 nojabrja 1905 goda. So vstupitel'noj stat'ej V. Gromana. – Rostov-na-Donu, 1905. – 118s.

13. Mirza-Avakjants N. Selianski rozrukhy na Ukraini 1905–1907 roku/ N. Mirza-Avakjants. – Kh.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1925. – 71s.

14. Sava-Stepnjak S. A. "Pjatyj" god/ Sava-Stepnjak S. A.// 1905 god na Konotopshhine. Sbornik materialov i vospominanij. – Konotop: Konotopskaja tipografija Okrmesthoza, 1925. – S. 36–45.

15. "Samostiina Ukraina": Zbirnyk proham ukrainskykh politychnykh partii pochatku XX st./ [uporiad., avt. peredmovy i prymitok O. Fedkiv]. – Ternopil: Redaktsiino-vydavnychy viddil upravlinnia po presi, 1991. – 89s.

16. Svidzinskiy M. Selianski spilky na Ukraini v revoliutsii 1905 roku/ M. Svidzinskiy// Litopys revoliutsii. – 1928. – № 6. – S. 141–168.

17. 1905 god na Ukraine: hronika i materialy/ Pod red. M. I. Mebelja. – Har'kov: Proletarij, 1926. – T. I (janvar'–sentjabr'). – 508s.

18. Fedkov O. M. Politychni partii i selianstvo v 1905–1907 roky (diialnist partiinykh ta nepartiinykh orhanizatsii v selakh Pravoberezhnoi Ukrainy): Monohrafiia / Fedkov Oleksandr Mykolaiovych. – Kam'ianets–Podilskij: Abetka–NOVA, 2007. – 248s.

19. Fedkov O. M. Politychni partii ta selianski hromadski orhanizatsii na Pravoberezhnii Ukraini v 1905–1907 roky: Dys... kand. ist. nauk: 07.00.02/ Oleksandr Mykolaiovych Fedkov. – K., 1993. – 333s.

20. Fedkov O. M. "Selianski usiiei Ukrainy vednaitesia!" (Z istorii borotby za sklykannia Ukrainskoho selianskoho z'izdu naprykintsi 1905 – na pochatku 1906 rokov)/ O. M. Fedkov// Naukovi pratsi Kam'ianets–Podilskoho derzhavnogo universytetu: zbirnyk za pidsumkamy zvitnoi naukovoii konferentsii vykladachiv i aspirantiv. – Vypusk 2: V 2–kh tomakh. – Kam'ianets–Podilskij, 2003. – T. I. – S. 97–99.

21. Fedkov O. M. Uchast ukrainskykh politychnykh partii u pidhotovtsi Ukrainskoho selianskoho z'izdu ta orhanizatsii Ukrainskoi selianskoi spilky naprykintsi 1905 – na pochatku 1906 roku/ O. M. Fedkov, V. O. Mahas// Problemy istorii Ukrainy XIX – XX st. – 2009. – Vyp. XVI. – S. 348–361.

22. Khrystiuk P. 1905 rik na Ukraini/ P. Khrystiuk. – Kh.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1925. – 238s.

23. Chykalenko Ie. Spohady/ Ie. Chykalenko. – Niu–Iork: Ukrain-ska vilna akademiia nauk u SSHa, 1955. – 504s.

Kudinov D. V., Ph.D., doctoral candidate in Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kiev), dmytro.kudinov@gmail.com

Preparation to the Ukrainian Peasant Union Congress Holding in Kiev in 1906: to the Problem Historiography

The unfulfilled project of Ukrainian Peasant Union (UPU) in fact has been forgotten page of national historiography for a long time. Though information on it has been kept not only in archive documents and newspaper lines, but also in memories of national movement activists and separate publication of historians in 1920-th. Renewed interest to the activity of national political organizations of the beginning of the previous century aroused in the historical science of independent Ukraine. Correspondingly, the literature complex on the history of USU formation is suggested by the article author to be divided into two blocks: historical and memorial literature containing fragmentary USU case reconstruction and specialized researches.

Revealing the subject content the author considers the memorial data by D. Doroshenko, Y. Chykalenko and S. Yefremov as well as original works of contemporary historians O. Fedkov and V. Mahas.

Keywords: historiography, memorials, Russian revolution of 1905, Ukrainian Peasant Union, Ukrainian Peasant Congress, peasantry, intellectuals.

Кудинів Д. В., кандидат історических наук, докторант, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), dmytro.kudinov@gmail.com

Подготовка проведения съезда Украинского крестьянского союза в Киеве в 1906 году: к историографии проблемы

Нереализованный проект Украинского крестьянского союза (УКС) долгое время был фактически забытой страницей отечественной историографии. Однако, известия о нем сохраняли не только архивные документы и колонки газет, но и воспоминания деятелей национального движения, отдельные публикации историков в 1920-е годы. Возобновление интереса к деятельности национальных политических организаций начала прошлого века в исторической науке Украины периода независимости сделало актуальной и тему формирования УКС. Соответственно, комплекс литературы по истории образования Союза предлагается автором данной статьи сгруппировать в два

блока – историко-мемуарная литература с фрагментарным отображением дела УКС и специализированные исследования.

Развивая содержание темы, автор детально остановился на материалах воспоминаний Д. Дорошенко, Е. Чыкаленко и С. Ефремова, а также на оригинальных трудах историков-современников А. Федькова и В. Магаса.

Ключевые слова: историография, мемуары, Первая русская революция, Украинский крестьянский союз, Украинский крестьянский съезд, крестьяне, интеллигенция.

* * *

УДК 327(1–62):341.67

Заболотна М. В.
аспірантка кафедри нової та новітньої історії
зарубіжних країн, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), marianna.victory@gmail.com

СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ (СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

Проаналізовано стан наукової розробки проблеми і особливості міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї, обґрунтовано теоретико-методологічну базу використану автором у ході дослідження. Виокремлено та висвітлено основні етапи та елементи процесу становлення і розвитку міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї, обґрунтовано перспективи його трансформації у майбутньому. Подано авторське визначення терміну та альтернативне бачення збереження і зміцнення режиму нерозповсюдження.

Ключові слова: міжнародний режим, нерозповсюдження ядерної зброї, міжнародний режим нерозповсюдження ядерної зброї (МРНЯЗ), Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), Міжнародне агентство із атомної енергії (МАГАТЕ), експортний контроль (ЕК), офіційні ядерні держави (ОЯД), ядерний вибуховий пристрій (ЯВП), зони вільні від ядерної зброї (ЗВЯЗ), Міжнародна система експортного контролю (МСЕК), Режим контролю ракетних технологій (РКРТ), Група ядерних постачальників (ГЯП), зброя масового знищення (ЗМЗ).

Сучасна система міжнародних відносин багато в чому базується на режимі нерозповсюдження ядерної зброї та політиці щодо його підтримки, яка, в свою чергу, не раз зіштовхувалася зі складнощами та серйозними кризовими ситуаціями, що і досі себе не вичерпали.

Проблема нерозповсюдження ядерної зброї, внаслідок її важливості для підтримки стабільності і безпеки у світі протягом останніх десятиліть постійно знаходиться в центрі уваги науковців різних країн світу. Серед вітчизняних авторів значний вклад у дослідження даної теми зробив авторитетний український вчений С. Галака [2, с. 75–78; 3, с. 57–59; 4], який у своїх роботах зупиняється на вивченні різних аспектів проблеми нерозповсюдження ядерної зброї. П. Сіновець, розглядає режим нерозповсюдження ядерної зброї у контексті сучасної зовнішньої політики США [13].

Більш глибоко це питання вивчено, на нашу думку, американськими вченими. Серед досліджень присвячених даній темі слід виділити роботи вчених Гарвардського університету, виконані переважно на базі Центру науки та міжнародних відносин (Center for Science and International Affairs). Центр видає один із найвідоміших журналів у галузі міжнародних відносин – “Міжнародна безпека” (“International Security”). Так, С. Міллер – головний редактор цього видання, присвятив низку своїх публікацій загрози ядерного розповсюдження та методам протидії йому. Тут слід наголосити, що більшість представників гарвардської школи стоять на позиціях зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї та протидії розповсюдженню усіма засобами, включаючи і силові. Дослідженню міжнародного режиму нерозпов-

судження присвячені також праці таких американських науковців, як: ГаретЕванс [23], Джон Сімпсон [27,р.228], Джон Руггі [25,р.89;26,р.570], Стефан Краснер [22,р.2], тощо. Німецький політолог МіхаельБжоска, директор Інституту досліджень миру і політики безпеки Університету Гамбурга – в свою чергу, зосереджується на значенні та функціональності елементів міжнародного режиму ядерного нерозповсюдження [21, р.215].

Серед російських досліджень особливо важливими, з нашої точки зору, є наукові роботи колишнього постійного представника СРСР при МАГАТЕ та інших міжнародних організаціях у Відні Р. Тімербаєва. У своїх працях вчений досліджує фундаментальні складові режиму нерозповсюдження [19,с.61–80], [15,с.54–114]. Проблеми нерозповсюдження, його ролі та значенню на сучасній міжнародній арені приділяли також увагу Т. Анічкіна [1,с. 10], О. Арбатов [17,с.337–366; 20,с.141–155], В. Давидов [5], В. Орлов [12], О. Пікаєв [20,с.310–357], П. Циганков [16,с.78] та інші російські дослідники.

На наш погляд, кількість вітчизняних праць і рівень дослідження теми в українській історичній науці є недостатнім. Відсутні повноцінні узагальнюючі праці, які б давали можливість комплексно підійти до вивчення ядерного нерозповсюдження. З огляду на це, автор у статті здійснить спробу проаналізувати і дати оцінку особливостей міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї характерних вказаному періоду.

Ядерна ера бере свій початок із 1945 р., коли США стали першою державою, яка випробувала цю небезпечну зброю 6 і 9 серпня 1945 р. в Хіросімі і Нагасакі. Наступним став СРСР, створивши перший ядерний вибуховий пристрій (ЯВП) у 1949 р. У 1952 р. ядерна зброя з'явилася у Великій Британії, в 1960 р. – у Франції, а в 1964 р. – у Китаї. Наступними, у кого було зафіксовано створення і наявність ядерної зброї стали, Індія (1974 р.) та Пакистан (1998 р.). У середині 2005 р. про створення ядерної зброї заявила КНДР, а 9 жовтня 2006 р. провела перше підземне випробування. На цьому в КНДР не зупинились, друге випробування пройшло 25 травня 2009 р., третє – 12 лютого 2013 р. Не коментує інформацію про наявність такої зброї Ізраїль, однак за односпайною думкою світових експертів ця країна володіє ядерними боезарядами особистого виробництва ще із кінця 1960–х початку 1970–х рр. Відкритим залишається питання наявності ядерної небезпеки з боку Ірану. Безперечно поширення ядерної зброї становить загрозу як регіональній, так і світовій безпеці. Ця проблема тісно пов'язана із центральними подіями на світовій арені, набуває нових форм і несе нові загрози, тому питання ядерного нерозповсюдження займає одне із найважливіших місць у системі глобальних проблем сучасності та пріоритетів найбільш впливових держав, особливо тих, що володіють ядерною зброєю, оскільки його невіршеність загрожує миру і може призвести до самознищення людської цивілізації. Від успішності вирішення проблеми нерозповсюдження залежить не тільки безпека у світі в XXI ст., але й, значною мірою, структура системи міжнародних відносин, бо формування нових силових важелів відбувається, як правило, навколо ядерних держав. Вже сам характер ядерної зброї зумовлює надзвичайну важливість цієї

проблеми, а її вирішення має передбачати поглиблений аналіз нинішнього стану режиму нерозповсюдження, ефективності задіяних у ньому механізмів, визначення найбільш вразливих його місць, пріоритетів, етапів його зміцнення та подальших змін.

З–поміж численних різновидів міжнародних режимів прийнято виділяти два основні типи: економічні та режими безпеки. У нашому випадку слід розглянути останній, в якому розрізняють два типи: режим транспарентності і обмежувальні (режими нерозповсюдження спрямовані на ліквідацію зброї масового знищення (ЗМЗ), що є юридично обов'язковими і всеохопними). Слід наголосити, що нерозповсюдження дуже швидко перетворилось на окрему галузь міжнародної політики з власною юридичною, інституційною та виконавчою базою. Сьогодні ця складова є однією з “наймолодших” і водночас дуже динамічною частиною міжнародних відносин, з якою стикаються майже всі, без винятків, суб'єкти міжнародного права.

Міжнародний режим нерозповсюдження ядерної зброї (МРНЯЗ) – це ціла система сформованих норм, правил і процедур, а також міжнародних договорів, інститутів за участю ядерних і неядерних держав та недержавних акторів, метою яких є запобігання горизонтального та вертикального розповсюдження ядерної зброї (ЯЗ), сприяння ядерному роззброєнню та обміну мирними ядерними технологіями, скорочення існуючих запасів ЯЗ, і в перспективі повна відмова від неї. Однак, небезпека поширення такої зброї не вичерпує себе, і найближчим часом її загроза не стане меншою. Для усунення небезпеки безсумнівно необхідний міжнародний підхід. Саме ця обставина зумовила те, що по своєму характеру МРНЯЗ став глобальним і близьким до універсального за кількістю його учасників. Тому вдосконалення контролю за нерозповсюдженням ядерної зброї в сучасних умовах є одним із найбільш важливих напрямів діяльності міжнародного співтовариства, що забезпечують стабільність міждержавних відносин.

Основне завдання нерозповсюдження реалізується через заходи, що можна звести до трьох груп: експортного контролю, контролю за існуючими озброєннями та компенсаторських гарантій безпеки, що надаються державам, які відмовляються від володіння ЗМЗ, а сам режим нерозповсюдження ядерної зброї було сформовано в епоху конфронтації двох супердержав і в основному за їх спільних зусиль. Вже на початку головною проблемою і водночас камнем спотикання режиму стало недопущення “вертикального” розповсюдження, тобто гонки ядерного озброєння США і СРСР, від чого залежала доля розповсюдження і “горизонтального”, по регіонах світу.

Сам процес становлення та розвитку режиму нерозповсюдження ядерної зброї можна поділити на три етапи. Перший (1945–1968 рр.) характеризується марними намаганнями зупинити чи загальмувати розповсюдження ядерної зброї в умовах протистояння та інтенсивного нарощування ядерних арсеналів. Другий (1968–1995 рр.) відзначився зародженням основ режиму нерозповсюдження ЯЗ, що були закладені у “Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї” 1 липня 1968 р. [10]. Цей документ є найбільш всеохопною та

універсальною угодою в напрямку контролю над озброєннями, оскільки учасниками Договору стали всі світові держави, крім Індії, Ізраїлю, КНДР і Пакистану. До того ж, Договір юридично зобов'язує п'ять офіційних ядерних держав (ЯОД) прагнути до нерозповсюдження зброї масового знищення та до роззброєння. В цей же час 1970–ті –1980–ті рр. вирізняються двома позитивними напрямками у розвитку режиму нерозповсюдження. Очевидним стало те, що у світі мав відбутися перерозподіл політичних сил під впливом інтенсивного ядерного роззброєння. Це означало термінове опрацювання і реалізацію так званого “правила нерозповсюдження”, яке експерти Стокгольмського інституту миру назвали “правилом перехідного періоду від часткового роззброєння світу до повністю роззброєного” [27,р.228], що передбачало відмову неядерних країн від спроб придбання ядерної зброї, а ядерні – заморожують свої арсенали із перспективою їх ліквідації, що також не було виконано у повному розмірі. Третій етап, що розпочався після безстрокового подовження ДНЯЗ у 1995 р., дав поштовх наростанню нових ризиків та загроз режиму, зумовлених вирішенням низки питань: трансформація геополітики міжнародних відносин поставила перед світовою спільнотою нові виклики, необхідність детального перегляду і доповнень основних положень Договору, наростання загроз з боку невизнаних ядерних держав залишається актуальним і на сьогодні та ін.

Режим нерозповсюдження ядерної зброї відноситься до “змішаного типу”, включаючи в себе ДНЯЗ, міжнародні організації, менш формалізовані домовленості та неформальні обговорення на конференціях із розгляду дії Договору. До функціонування режиму залучено Раду безпеки ООН, він включає питання експортного контролю (ЕК), ядерного роззброєння, ядерної енергетики, тісно пов'язаний із питаннями заборони хімічної та біологічної зброї, режимом контролю над ракетними технологіями (РКРТ). Сам ДНЯЗ, який ділить держави-учасниці на дві категорії – ядерні і неядерні, набув чинності 5 березня 1970 р. і спочатку мав термін дії 25 років. На конференції країн-учасниць з розгляду і продовження терміну дії Договору, що проходила в Нью-Йорку з 17 квітня по 12 травня 1995 р., його дію було продовжено на невизначений термін, зробивши безстроковим. Досить успішно пройшла конференція 2000 р., в першу чергу через її звітність та виокремлення питань по вдосконаленню і посиленню ДНЯЗ. Однак, аналізуючи Заключний документ прийнятий на форумі, варто звернути увагу на те, що вже тоді результати виконання повноважень Договору за п'ятирічний період давали перші сигнали про зародження регресу в області ядерного нерозповсюдження. VII оглядова конференція 2005 р. пройшла взагалі безрезультатно через протиріччя та глибинні розбіжності у підходах учасників щодо прийняття Підсумкового документу і відзначилась гострою критикою політики ядерних держав та вимогами надати посилення гарантії безпеки державам неядерним. Більшість учасників виступали за збереження права на ядерну діяльність у мирних цілях та політичний діалог із КНДР та Іраном. Наступна конференція пройшла 3–28 травня 2010 р. До заключного документу конференції додавалася домовленість, що стосувалася

створення на Близькому Сході зони, вільної від зброї масового знищення і засобів її доставки. 18–19 квітня 2013 р. в Женеві відбулась зустріч п'яти ядерних країн-учасниць ДНЯЗ, з метою подальшого розвитку результатів конференцій країн “ядерної П'ятірки”, що відбулися у Лондоні в 2009 р., у Парижі в 2011 р. і у Вашингтоні в 2012 р. “П'ятірка” провела огляд прогресивних наслідків досягнутих у напрямку виконання домовленостей, яких було досягнуто на Оглядовій конференції Договору в 2010 р., і продовжила обговорення питань щодо нерозповсюдження, транспарентності і верифікації [14]. П'яту конференцію “П'ятірки” по домовленості планують провести в 2014 р. А в 2015 р. має відбутися конференція країн-учасниць ДНЯЗ. Попри всі гострі суперечки і проблеми, які є неодмінним результатом кожної оглядової конференції, автор приходиться до висновку, що ці форуми стали необхідним засобом підтримання фундаментальної сили ДНЯЗ, в такий спосіб демонструючи обговорення існуючих і нагальних проблем та складових процесу переговорів з проблем нерозповсюдження.

Сам Договір переслідує три основні цілі: нерозповсюдження, роззброєння і контроль за мирним використанням ядерної енергії. Стаття VI ДНЯЗ зобов'язує кожного учасника Договору “в дусі доброї волі вести переговори про ефективні заходи по припиненню гонки ядерних озброєнь у найближчому майбутньому та ядерному роззброєнню, а також про договір про загальне і повне роззброєння під суворим і ефективним міжнародним контролем” [10,с.361–369]. Це єдиний у світі документ, який юридично зобов'язує скорочувати ЯОД і, в кінцевому рахунку, ліквідувати всі свої запаси ядерної зброї.

Отже, ДНЯЗ беззаперечно став найбільш універсальним міжнародним договором. Його членами тепер є 190 держав ООН (тільки Індія, Ізраїль, Пакистан та КНДР стоять за його межами). Однак, не дивлячись на позитивні сторони Договору, в ньому є й слабкі місця, що і до сьогодні змушують численні комісії з питань нерозповсюдження звертати на це увагу. Найбільш гостро дискутують із приводу 10-ї статті ДНЯЗ, за якою КНДР двічі, в 1994 і 2004 роках, виходили із Договору і продовжувала ядерні випробування. Прецедент, створений Пхеньяном, показав, що держави перебуваючи в рамках ДНЯЗ, можуть цілком легально розвивати ядерні технології (приховуючи військові компоненти атомних програм), а при необхідності вийти з Договору і не понести за це ніякого покарання. Тому, почало рости розуміння неприйнятності подібного положення і необхідності вдосконалення або ж повної трансформації ДНЯЗ.

Другим елементом режиму нерозповсюдження ядерної зброї, і не менш важливим за значенням, є Міжнародне агенство з атомної енергії (МАГАТЕ), створене в 1957 р. відповідно до рішення ООН від 3 грудня 1955 р, і являє собою незалежну міжурядну організацію. Статут Агенства було затверджено на установчій конференції у Нью-Йорку 23 жовтня 1956 р., що вступив в силу 29 липня 1957 р. У 1971 р. Рада керівників МАГАТЕ затвердила конкретні норми і процедури системи міжнародного контролю у вигляді типової угоди про повноохоплюючі гарантії для не-

ядерних держав – INFCIRC/153 (інформаційний циркуляр № 153). Станом на початок 2014 р. до МАГАТЕ входить 159 держав.

Головним завданням Агенства є сприяння розвитку міжнародної співпраці в галузі мирного використання атомної енергії. Відповідно до ДНЯЗ на МАГАТЕ покладено перевірку і контроль за виконанням обов'язків його учасників. Департамент гарантій, створений в межах Секретаріату МАГАТЕ, забезпечує нагляд за ядерними установками і матеріалами шляхом вивчення відповідних облікових документів, перевірки роботи операторів на ядерних установках, проведення вибіркового вимірів у найважливіших місцях установок. При цьому МАГАТЕ – орган більш технічний і не може давати політичної оцінки діяльності тієї чи іншої держави. Поза межами контролю Агенства знаходяться лише невизнані ядерні держави. Єдиним виключенням є КНДР, котра в період із 1992–1993 рр. погодилась поставити свої ядерні об'єкти і матеріали під гарантії МАГАТЕ. Однак те що відбулось далі, ще раз підтвердило, що режим нерозповсюдження ядерної зброї потребує негайного вдосконалення і перегляду багатьох позицій, оскільки в березні того ж 1993 р. Пхеньян відіслав інспекторів Агенства із країни (після того, як в ході інспекцій було виявлено свідчення незаконного виробництва плутонію), пригрозивши виходом із ДНЯЗ, що і відбулося в 1994 і в 2003 рр.

Система гарантій МАГАТЕ еволюціонує ще із моменту його створення 1961 р. Основні етапи формування відображені в інформаційних циркулярах Агенства: INFCIRC/26, INFCIRC/66, INFCIRC/153 і INFCIRC/540 [11]. Період 1971–1990 рр. виокремлюється двома важливими процесами. По–перше, велика кількість країн, у яких гарантії спочатку здійснювались за типом INFCIRC/66, приєдналися до ДНЯЗ і уклали із Агенством угоду про всеосяжні гарантії. По–друге, в ці роки відбувався інтенсивний розвиток процедур і технічних засобів гарантій, що й далі постійно доповнюються. Так, в період після 1990 р. сталося декілька важливих, з точки зору еволюції системи гарантій, політичних подій. Внаслідок “першої війни в Затоці” було виявлено розробку ядерної зброї в Іраці, що стало критичною подією, яка нанесла відчутний удар по репутації системи гарантій МАГАТЕ. Отже починається інтенсивний процес із посилення системи Агенства.

Другий етап модернізації системи гарантій бере свій початок із затвердження Радою директорів МАГАТЕ типового Додаткового протоколу (INFCIRC/540) до угоди(д) між державою(ми) і МАГАТЕ про застосування гарантій (INFCIRC/153). Відповідно до положень останнього Агенству надавалися більші повноваження і воно здобувало право: а) вимагати більш детальну інформацію про ядерну діяльність держав, в тому числі і про його науково–дослідницькі розробки у ядерній сфері; б) використовувати так звані “додатковий доступ”, що розширює можливості інспекторів Агенства. Такі заходи по зміцненню режиму гарантій МАГАТЕ дозволили Агенству виявити попередньо незаявлену ядерну діяльність у Республіці Південна Корея (2004 р.), Єгипті (2004 р.), і в Ірані (2005 р.).

Таким чином, у межах міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї МАГАТЕ відіграє одну із головних ролей як у запобіганні горизонтального роз-

повсюдження ядерної зброї, так і у сфері передачі ядерних технологій для мирного використання. Сучасна концепція гарантій має значний потенціал для підвищення ефективності контрольної діяльності. Однак процес її адаптації у практичну діяльність МАГАТЕ ще не завершений. Одним із основних завдань є забезпечення проведення контрольної діяльності на недискримінаційній основі. Для цього є необхідними країна, критерії інтенсивності контрольної діяльності Агенства в країнах. Не дивлячись на те, що це питання багаторазово обговорюється, остаточного вирішення проблеми поки нема. Єдиною необхідною умовою для позитивного результату є подальше збільшення “прозорості” основних публікацій Агенства із застосування гарантій, і в першу чергу – щорічного Звіту про здійснення гарантій.

Третім елементом режиму нерозповсюдження можна назвати зони вільні від ядерної зброї (ЗВЯЗ). Вперше цю концепцію регіонального підходу до ядерного нерозповсюдження було сформульовано у 1950 рр. З 1968 р., що ознаменувався укладенням ДНЯЗ, ЗВЯЗ стали розглядатись як додатковий елемент до режиму ядерного нерозповсюдження, що виник на його основі. Такі зони вільні від ядерної зброї доповнюють Договір про нерозповсюдження і попереджають одну із форм горизонтального ядерного розповсюдження, не допускаючи розгортання вже існуючих ядерних озброєнь на нових територіях. Втілення в життя таких мотивів спостерігаємо вже у 1962 р. після Карібської кризи. Так, у 1967 р. було підписано першу угоду про створення без'ядерної зони в Латинській Америці – Договір Тлателолко, який вступив в силу для 11 країн у 1968 р., а в 1975 р. кількість держав–членів розширюється до 20–ти. На сьогодні цей Договір налічує 33 держави–члени (останньою приєдналася Куба у 2002 р.), основне завдання якого полягає у забороні і попередженні випробування, використання, виготовлення, виробництва чи придбання будь–яким шляхом ядерної зброї, а також її отримання, зберігання, встановлення, розміщення чи володіння [7, с. 149]. Одним із найбільш дискусійних моментів Договору є стаття 18, що дозволяє ядерні вибухи у мирних цілях. Отже, Договір Тлателолко 1967 р. став першим успішним досвідом в напрямку створення без'ядерної зони в Латинській Америці і започатковує функціональність і важливість зон вільних від ядерної зброї, як додаткового елементу до режиму нерозповсюдження.

6 серпня 1985 р. було відкрито для підписання Договір про без'ядерну зону у південній частині Тихого океану – Договір Раротонга, який вступив у силу 11 грудня 1986 р. Саме в цьому Договорі вперше застосовується поняття ядерного вибухового пристрою (ЯВП) [6, с.167] і вводиться заборона на випробування, як для військових, так і для мирних цілей, а також на припинення експорту ядерних матеріалів чи оснащення без відповідних гарантій МАГАТЕ. На сьогодні із тринадцяти країн, які входять до складу Південнотихоокеанського форуму, його учасниками є 8 держав і Договір ще більше закріпив статус зон вільних від ядерної зброї.

15 грудня 1995 р. було відкрито для підписання Договір про без'ядерну зону у південно–східній Азії –

Бангкокський Договір. 28 березня 1997 р., після ратифікації Камбоджею, він вступає в силу. На сьогодні Договір підписали 10 країн регіону – Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни. Офіційна п'ятірка ядерних країн відмовилась підписувати протоколи, в основному через американські та французькі претензії, що стосуються відповідних обов'язків по безпеці та розширеній території, включаючи виключно економічні зони. Протягом 2000–х років переговори тривають. Договір містить в собі два елементи, що виходять за рамки традиційних угод. По–перше, зона включає не тільки території країн–учасниць, а також і континентальні шельфи (близько 200 км). По–друге, на ядерні держави покладається обов'язок не використовувати ядерну зброю проти країн–учасниць на території договору. В інших аспектах він повторює попередні.

11 квітня 1996 р. відкритим для підписання став Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, у Африці – Договір Пеліндаба. І лише після ратифікації Договору 28–ю державою, Бурунді, 15 липня 2009 р. він вступив в силу. Протокол до Договору підписаний всіма ядерними державами. Нововведенням став обов'язок всіх учасників Договору декларувати будь–яку можливість виробництва ядерних вибухових пристроїв і підтримувати найвищий рівень безпеки та ефективності фізичного збереження ядерних матеріалів, об'єктів і оснащень. Договір Пеліндаба є єдиним із договорів про створення ЗВЯЗ, що передбачає заборону досліджень по відношенню до будь–якого ЯВП будь–якими засобами і в будь–якому місці, що ще більше розширило повноваження ДНЯЗ [8, с.190].

8 вересня 2006 р. було підписано ще один важливий Договір про зону, вільну від ядерної зброї, у Центральній Азії – Семіпалатінський договір. 21 березня 2009 р. вступив в силу. Територіально Договір охоплює 5 центрально–азійських держав: Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан. З–поміж інших Договорів про ЗВЯЗ Семіпалатінський виділяється тим, що країни–учасниці зобов'язуються дотримуватись положень Договору про всеохоплюючі заборони ядерних випробувань (ДВЗЯВ), а також мають укласти із МАГАТЕ і ввести в дію не лише Угоду про застосування гарантій, але й Додатковий протокол.

Отже на сьогодні у світі існує 5 населених зон, вільних від ядерної зброї, статус яких підтверджується у відповідних договорах. Однак актуальним залишається питання розширення ЗВЯЗ. У сучасних умовах особливого значення для режиму нерозповсюдження набуває питання денуклеаризації Корейського півострову і створення ЗВЯЗ в регіоні Близького Сходу та Південної Азії.

Четвертим елементом у сфері ядерного нерозповсюдження є багатосторонні режими експортного контролю (ЕК). ЕК – це так званий ліцензійний порядок здійснення зовнішньоекономічних операцій по відношенню до товарів, інформації, послуг та результатів інтелектуальної діяльності, що можуть бути використані для створення хімічної, біологічної чи ядерної зброї, засобів її доставки та інших видів озброєнь [18, с.325, 335]. Така Міжнародна система експортного контролю складається із багатосторонніх неформальних договорів і угод. Це Комітет Цангера,

Група ядерних постачальників, Режим контролю за ракетними технологіями, а також національні законодавства держав.

Комітет Цангера являє собою неформальну організацію учасників ДНЯЗ, створену в 1971 р., головним завданням якої є визначення списку товарів, експорт яких, відповідно до ст. III. Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, має включати застосування гарантій до ядерних матеріалів, а також умов і процедур, що регулюють його постачання. В серпні 1974 р. було розроблено так званий “вихідний список”, де було перераховано матеріали і оснащення, експорт яких необхідно ліцензувати і поставити під контроль МАГАТЕ [9, с.265–267]. Це стало величезним досягненням Комітету. На сьогодні кількість його членів складає 36 держав.

Головне завдання Групи ядерних постачальників (ГЯП) полягає у розробці нових норм експортного контролю, що залишали б можливість державам, які не входять до ДНЯЗ, брати участь у режимі. У 2001 р. ГЯП розпочала реалізацію програми допомоги державам, що не є її членами, але входять до складу ядерних постачальників. Важливість діяльності Групи щодо зміцнення режиму нерозповсюдження неодноразово підтверджувалося (на Оглядових конференціях ДНЯЗ) у 1995, 2000 і 2005 рр. Після подій 11 вересня 2001 р. необхідною умовою стало підвищення ефективності експортного контролю. Разом з тим, останнім часом ГЯП піддається серйозній критиці, що спричинена включенням до режиму держав, які не володіють достатньо ефективною національною системою ЕК. На сьогодні кількість учасників Групи складає 46 країн.

Режим контролю ракетних технологій (РКРТ) 1987 р., являє собою добровільну угоду 34 держав. Основне завдання РКРТ полягає у протидії розповсюдженню технологій створення ракетних засобів для доставки зброї масового знищення. Так як режим має неформальний характер, кожна із держав приймає рішення про постачання на національному рівні. Найжорсткіші обмеження і систему покарання за порушення ввели Сполучені Штати. Базові документи, які регулюють режим, включають: “Керівні принципи передачі ракет і ракетних технологій”, “Пам'ятку записку” і “Технічний додаток” [24].

Отже можна зробити висновок, що неформальний характер міжнародних режимів експортного контролю створює ряд недоліків Системи: по–перше, зростає кількість постачальників із неефективними національними системами ЕК, в тому числі через великі відмінності критеріїв контролю товарів і технологій, а також недостатнього фінансування і дефіциту у високопрофесійних кадрах. По–друге – важкість здійснення контролю над “неявним експортом” і передачі так званих недоступних технологій в умовах науково–технічної революції і мобільності людських ресурсів. На здійснення ефективності системи експортного контролю також можуть впливати негативні фактори (незаконний обіг ядерних матеріалів, існування чорного ринку та загроза ядерного тероризму).

До п'ятого елементу міжнародного режиму ядерного нерозповсюдження варто віднести інші міжнародні договори, що підтримують та доповнюють завдання режиму. Так, одним із договорів, що включив в себе роз-

криття основ другого завдання ДНЯЗ, що базується на скороченні вертикального роззброєння – зупинці гонки озброєнь і досягненні всезагального ядерного роззброєння – став Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ), що 24 вересня 1996 р. відкрився для підписання. На сьогодні свої підписи під цим документом поставили 182 держави, в тому числі 41 держава із 44, необхідних для вступу договору в силу – не підписали лише “молоді” ядерні держави Індія, Пакистан, КНДР. Ратифікували Договір лише 157 держав, в тому числі лише 36 держав із 44, необхідних для його вступу в силу. Хоч Договір і не є непереборною перешкодою на шляху горизонтального ядерного розповсюдження, все ж він суттєво може зменшити ризики з боку порогових держав. На сьогодні питання ратифікації цього Договору залишається відкритим і як ніколи актуальним.

Розглянуті елементи міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї дають підставу вважати, що на основі Договору про нерозповсюдження ядерної зброї сформувався цілий комплекс взаємопов’язаних структур та окремих складових Міжнародного режиму нерозповсюдження, спрямованих на обмеження горизонтального і вертикального розповсюдження ядерної зброї і контролю над передачею мирних ядерних технологій і товарів. Спроба збереження існуючого режиму нерозповсюдження вимагає не тільки протидії новим загрозам, але й подолання його корінної вади – небажання ядерних держав послідовно виконувати ст. VI (про зобов’язання загального і повного ядерного роззброєння всіх держав) та вирішення проблеми де-факто ядерних держав шляхом створення зон, вільних від ЗМЗ, врегулювання регіональних конфліктів, та інших заходів, що нівелюють безпекові мотиви Ізраїлю, Індії та Пакистану. Невдача цих зусиль поставить на порядок денний трансформацію ДНЯЗ з урахуванням існування трьох нових ядерних держав, що нестиме у собі загрозу підриву його основ, створюючи прецедент.

Отже, проаналізувавши особливості міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї, автор приходить до наступних висновків. Сучасний стан режиму нерозповсюдження у цілому викликає стурбованість і неоднозначні оцінки. А події, що сколихнули світ наприкінці 2013 – початку 2014 років можуть призвести взагалі до повного знищення режиму нерозповсюдження як такого. ДНЯЗ після безумовного та безстрокового подовження у 1995 р. та ядерних випробувань, здійснених Індією та Пакистаном у 1998 р., КНДР в 2006, 2009 та 2013 рр. до того ж її подвійним виходом із Договору, остаточно втратив перспективу універсальності в існуючій формі. Наочність кризи режиму, базованого на ДНЯЗ та угодах про гарантії МАГАТЕ, також було продемонстровано казусами Іраку та Ірану. Нині криза міжнародного режиму нерозповсюдження загострюється. Проголошена ще адміністрацією Дж. Буша (мол.) готовність до силових заходів з метою зупинити розповсюдження може, парадоксальним чином, стимулювати набуття ядерної зброї державами-паріями. Таким чином, очевидно, що альтернативою у майбутньому може стати лише більш універсальна домовленість, що включала б заборону розповсюдження існуючої та створення нової ЗМЗ і засобів їх доставки. На нашу думку, збереженню і зміцненню режиму не-

розповсюдження ядерної зброї сприяло б виконання кількох факторів: набуття чинності ДВЗЯВ, створення нових ЗВЯЗ, надання неядерним країнам юридично зобов’язуючих гарантій безпеки, врегулювання регіональних конфліктів, зміцнення дієвості гарантій МАГАТЕ та ефективності системи ЕК з урахуванням національних інтересів всіх учасників режиму, врегулювання кризи міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї кінця 2013 – початку 2014 рр. та пошук і здійснення методів по його кардинальній трансформації.

Список використаних джерел

1. Аничкина Т. Б. Международный режим нераспространения ядерного оружия: теоретико-методологические аспекты // Россия и Америка в XXI веке. Электронный научный журнал. – 2011. – № 2 (1,2 а.л.).
2. Галака С. П. Майбутнє режиму нерозповсюдження ядерної зброї // Політична думка. – 1998. – № 3–4.
3. Галака С. П. Международный контекст нераспространения. Выступление на Московской международной конференции по нераспространению // Ядерное распространение. – Январь–март 2001. – Вып.38.
4. Галака С. П. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 278 с.
5. Давыдов В. Ф. Нераспространение ядерного оружия и политика США. – М.: Наука, 1980. – 279 с.
6. Договор о безъядерной зоне южной части Тихого океана, Раротонга 1985 // Ядерное нераспространение. – М., 2002. – Т. 2. Документ.
7. Договор о запрещении ядерного оружия в Латинской Америке (Договор Тлателолко 1967) // Ядерное нераспространение. – М., 2002. – Т. 2. Документ.
8. Договор о зоне, свободной от ядерного оружия, в Африке // Ядерное нераспространение. – М., 2002. – Т. 2. Документ.
9. Договоренности Комитета ядерных экспортеров (“Комитета Цангера”) (без приложения) // Ядерное нераспространение / Под общ. ред. В. А. Орлова. – М.: ПИР–Центр, 2002. – Т. 2.
10. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї / Закони України: Зб. док. у 16 т. – К., 1996. – Т. 14.
11. Інформаційні циркуляри МАГАТЕ: INFCIRC/26 – The Agency’s Safeguards. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infircs/Others/inf26a1.s.html>; INFCIRC/66/Rev.2. Система гарантій Агентства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infircs/Others/Russian/infirc66r2_rus.pdf (останнє відвідування – 12 серпня 2013 р.); INFCIRC/153. Структура і зміст угод між Агентством і державами, що є необхідними відповідно до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infircs/Others/Russian/infirc153_rus.pdf (останнє відвідування – 12 серпня 2013 р.); INFCIRC/540. Типовий додатковий протокол до договору(рів) між державою(ми) і Міжнародним Агентством з атомної енергії із застосування гарантій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infircs/1997/Russian/infirc540c_rus.pdf (останнє відвідування – 12 серпня 2013 р.).
12. Орлов В. А. Проблемы ядерного нераспространения в российско-американских отношениях: история, возможности и перспективы дальнейшего взаимодействия. – М.: ПИР–Центр, 2001. – 326 с.
13. Сіновець П. А. Ядерне стримування в політиці США і Росії в постбіполярний період. Дис. – Ін-т ім. Мечникова.– О., 2004. – 181 с.
14. Совместное заявление, принятое по итогам IV конференции стран “Пятерки”: на пути к Обзорной конференции ДНЯО 2015 года, Женева, 19 апреля 2013 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geneva.mid.ru/rus/p5.html>
15. Тимєрбаєв Р. М. Режим ядерного нераспространения на современном этапе и его перспективы // Научные записки ПИР–Центра: национальная и глобальная Безопасность. – М.: ПИР–Центр, 2004. – 1(25).
16. Цыганков П. А. Современные политические режимы: структура, типология, динамика. – М.: Интерпракс, 1995.
17. Ядерная перезагрузка: сокращение и нераспространение

вооружений / Под ред. А. Арбатова, В. Дворкина. – М.: РОС-СПЭН, 2011.

18. Ядерное нераспространение. Краткая энциклопедия. – М., 2009.

19. Ядерное нераспространение / Под общ. ред. В. А. Орлова. – М.: ПИР-Центр, 2002. – Т.1.

20. Ядерное оружие после “холодной войны” / Под ред. А. Арбатова и В. Дворкина; Моск. Центр Карнеги. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2006.

21. Brzoska M. Is the Nuclear Non-Proliferation System a Regime. A Comment on Trevor McMorris Tate // Journal of Peace Research. 1992. – Vol. 29. – № 2.

22. Даний спеціальний випуск журналу “Міжнародні організації” пізніше був перевиданий в якості колективної монографії: Krasner S.D. Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables // International Regimes, ed. by S.D. Krasner. – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1983.

23. Evans G., Kawagiichi Y. Eliminating Nuclear Threats: A Practical Agenda for Global Policymakers. – International Commission on Nuclear Non-proliferation and Disarmament, 2009. – 294 p.

24. Missile Technology Control Regime // Inventory of International Nonproliferation Organizations and Regimes. Center for Nonproliferation Studies.

25. Ruggie J.G. Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization (Ruggie J.G. Constructing the World Polity).

– L., N.Y.: Routledge, 1998.

26. Ruggie J.G. International Responses to Technology: Concepts and Trends // International Organization. 1975. – Vol.29. – issue03.

27. Simpson J. The Nuclear Non-Proliferation Regime and the Model For Conventional Armament Restraint // Arms Transfer Limitations and Third World Security. – Stockholm: SIPRI, Oxford Univ. Press, 1988.

References

1. Anichkina T.B. Mezhdunarodnyj rezhim nerasprostraneniya jadernogo oruzhija: teoretiko-metodologicheskie aspekty // Rossiya i Amerika v XXI veke. Elektronnyj nauchnyj zhurnal. – 2011. – № 2 (1,2 a.l.).

2. Galaka S.P. Majbutnje rezhymu nerozповjsudzhennja jadernoi' zbroi' // Politychna dumka. – 1998. – № 3–4.

3. Galaka S.P. Mezhdunarodnyj kontekst nerasprostraneniya. Vystuplenie na Moskovskoj mezhdunarodnoj konferencii po nerasprostraneniju // Jadernoe rasprostranenie. – Janvar'–mart 2001. – Vyp.38.

4. Galaka S.P. Problema nerozповjsudzhennja jadernoi' zbroi' u mizhnarodnyh vidnosynah. – K.: Vydavnycho-poligrafichnyj centr “Kyj vs'kyj universytet”, 2002. – 278 s.

5. Davydov V.F. Nerasprostranenie jadernogo oruzhija i politika SSHa. – M.: Nauka, 1980. – 279 s.

6. Dogovor o bezjadernoj zone juzhnoj chasti Tihogo okeana, Rarotonga 1985 // Jadernoe nerasprostranenie. – M., 2002. – T.2. Dokumenty.

7. Dogovor o zapreshenii jadernogo oruzhija v Latinskoj Amerike (Dogovor Tlatelolco 1967) // Jadernoe nerasprostranenie. – M., 2002. – T.2. Dokumenty.

8. Dogovor o zone, svobodnoj ot jadernogo oruzhija, v Afrike // Jadernoe nerasprostranenie. – M., 2002. – T.2. Dokumenty.

9. Dogovorenosti Komiteta jadernyh jeksporterov (“Komiteta Canger”) (bez prilozhenija) // Jadernoe nerasprostranenie / Pod obshh. red. V.A. Orlova. – M.: PIR-Centr, 2002. – T.2.

10. Dogovor pro nerozповjsudzhennja jadernoi' zbroi' / Zakony Ukrainy: Zb. dok. u 16 t. – K., 1996. – T.14.

11. Informacijni cyrkuljary MAGATE: INFCIRC/26 – The Agency's Safeguards. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/inf26a1.s.html>; INFCIRC/66/Rev.2. Systema garantij Agentstva. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/Russian/infirc66r2_rus.pdf (ostannje vidviduvannja – 12 serpnja 2013 r.); INFCIRC/153. Struktura i zmist ugod mizh Agenstvom i derzhavamy, shho je neobhidnyj vidpovidno do Dogovoru pro nerozповjsudzhennja jadernoi' zbroi'. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/Russian/infirc153_rus.pdf (ostannje vidviduvannja – 12 serpnja 2013 r.); INFCIRC/540. Typovyj dodatkovyj protokol do dogovoru(riv) mizh derzhavoju(my) i Mizhnarodnym Agenstvom z atomnoi' energii' iz zastosuvannja garantij. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu:

http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1997/Russian/infirc540c_rus.pdf (ostannje vidviduvannja – 12 serpnja 2013 r.).

12. Orlov V.A. Problemy jadernogo nerasprostraneniya v rossijsko–amerikanskih otnoshenijah: istorija, vozmozhnosti i perspektivy dal'nejshego vzaimodejstvija. – M.: PIR-Centr, 2001. – 326 s.

13. Sinoveci P.A. Jaderne strymuvannja v polityci SSHa i Rosii' v postbipoljarnyj period. Dys. – In-t im. Mechnykova. – O., 2004. – 181 s.

14. Sovmestnoe zajavlenie, prinjatoe po itogam IV konferencii stran “Pjaterki”: na puti k Obzornoj konferencii DNJaO 2015 goda, Zheneva, 19 aprelja 2013 goda. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.geneva.mid.ru/rus/p5.html>

15. Timerbaev R.M. Rezhim jadernogo nerasprostraneniya na sovremennom jetape i ego perspektivy // Nauchnye zapiski PIR-Centra: nacional'naja i global'naja Bezopasnost'. – M.: PIR-Centr, 2004. – 1 (25).

16. Cygankov P.A. Sovremennye politicheskie rezhimy: struktura, tipologija, dinamika. – M.: Interpraks, 1995.

17. Jadernaja perezagruzka: sokrashhenie i nerasprostranenie vooruzhenij / Pod red. A.Arbatova, V.Dvorkina. – M.: ROSSPJeN, 2011.

18. Jadernoe nerasprostranenie. Kratkaja jenciklopedija. – M., 2009.

19. Jadernoe nerasprostranenie / Pod obshh. red. V.A. Orlova. – M.: PIR-Centr, 2002. – T.1.

20. Jadernoe oruzhie posle “holodnoj vojny” / Pod red. A.Arbatova i V.Dvorkina; Mosk. Centr Karnegi. – M.: “Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija” (ROSSPJeN), 2006.

21. Brzoska M. Is the Nuclear Non-Proliferation System a Regime. A Comment on Trevor McMorris Tate // Journal of Peace Research. 1992. – Vol. 29. – № 2.

22. Danyj special'nyj vypusk zhurnalu “Mizhnarodni organizacii” piznishe buv perevydanyj v jakosti kolektyvnoi' monografii': Krasner S.D. Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables // International Regimes, ed. by S.D. Krasner. – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1983.

23. Evans G., Kawagiichi Y. Eliminating Nuclear Threats: A Practical Agenda for Global Policymakers. – International Commission on Nuclear Non-proliferation and Disarmament, 2009. – 294 p.

24. Missile Technology Control Regime // Inventory of International Nonproliferation Organizations and Regimes. Center for Nonproliferation Studies.

25. Ruggie J.G. Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization (Ruggie J.G. Constructing the World Polity).

– L., N.Y.: Routledge, 1998.

26. Ruggie J.G. International Responses to Technology: Concepts and Trends // International Organization. 1975. – Vol.29. – issue 03.

27. Simpson J. The Nuclear Non-Proliferation Regime and the Model For Conventional Armament Restraint // Arms Transfer Limitations and Third World Security. – Stockholm: SIPRI, Oxford Univ. Press, 1988.

Zabolotna M. V., postgraduate student of the Department of modern and contemporary history of foreign countries Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine, Kiev), marianna.victory@gmail.com

Establishment of an international nuclear nonproliferation regime (mid XX – beginning of XXI century)

The article analyzes the state of scientific research of an issue of global non-proliferation regime and its peculiarities. A theoretical and methodological framework used by the author in the study is described. The key stages and elements of the process of development of global non-proliferation regime are emphasized and covered, the reasonable prospects for its future transformation are examined. The author's definition and alternative vision of preserving and strengthening the non-proliferation regime is given.

Keywords: international regime, nuclear non-proliferation, global nuclear non-proliferation regime, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), the International Atomic Energy Agency (IAEA), export control, official nuclear powers, nuclear explosive device, nuclear-free zones, international export control system, missile technology control regime, Nuclear Suppliers Group (NSG), weapon of mass destruction (WMD).

Заболотная М. В., аспирантка кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), marianna.victory@gmail.com

Создание международного режима нераспространения ядерного оружия (середина XX – начало XXI века)

Проанализировано состояние научной разработки проблемы и особенно-сти международного режима нераспространения ядерного оружия, обосновано теоретико-методологическую базу использованную автором в ходе исследования. Выделены и установлены основные аспекты и элементы процесса

становлення і розвитку міжнародного режиму нераспространення ядерного озброєння, обґрунтовано перспективи його трансформації в майбутньому. Предлагается авторское определение термина и альтернативное видение сохранения и укрепления режима нераспространения.

Ключевые слова: международный режим, нераспространение ядерного оружия, международный режим нераспространения ядерного оружия (МРНЯО), Договор о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО), Международная агентство по атомной энергии (МАГАТЭ), экспортный контроль (ЭК), официальные ядерные государства (ЯОГ), ядерное взрывное устройство (ЯВУ), зоны свободные от ядерного оружия (ЗСЯО), Международная система экспортного контроля (МСЭК), Режим контроля ракетных технологий (РКРТ), группа ядерных поставщиков (ГЯП), оружие массового уничтожения (ОМУ).

* * *

УДК 93(477)+321.74

Пошали І. В.
аспірантка кафедри історії України,
Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К. Д. Ушинського
(Україна, Одеса), poshaly_irina@mail.ru

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ СТАТЕВИХ ТА ШЛЮБНО–СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У РАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ 1920–Х РОКІВ

Розглянуто дискусії, які точилися серед провідних державних та партійних діячів щодо “нового” бачення розвитку статеви́х та шлюбно–сімейних відносин у радянському суспільстві у 1920–ті роки. Визначено два головні напрями розвитку цих відносин, кожен з яких мав своїх прихильників. Наведено основні аргументи, якими оперували представники різних напрямів, ствержуючи, що запропонована саме ними модель поведінки є найбільш актуальною для тогочасного суспільства. Визначено головні причини згорання політики експериментування з новою мораллю та зроблено висновок про те, що правлячій еліті все ж таки довелося повернутися до старої, дореволюційної парадигми сімейно–шлюбних відносин.

Ключові слова: ідеологія, нова мораль, шлюбно–сімейні відносини, дискусії, моногамія, теорія склянки води, громадянський шлюб, “вільна любов”, “чубарівська справа”.

Народження будь–якої нової системи – це глобальна перебудова цінностей, принципів та зв’язків, що устоялися. З приходом до влади більшовиків у радянських республіках розпочалося докорінне реформування практично всіх сфер людського життя, творення нової моралі, яка б відповідала стандартам правлячої партії та ототожнювалась з партійно–державною доцільністю. Нова ідеологія обумовила і характер усіх суспільних трансформацій, в тому числі і тих, які стосувались сім’ї, шлюбу та статеви́х відносин. Проте провідні представники партії вбачали різні варіації того, якими повинні бути шлюбно–сімейні стосунки у новій державі – висувались різні ідеї, розглядалися протилежні точки зору на цю проблему.

Першими публікаціями, що стосувались даного питання, були праці провідних партійних діячів (О. М. Коллонтай, А. В. Луначарського, С. М. Смідович та інших). Шлюбно–сімейні відносини у 1920–ті роки досліджували радянські вчені А. П. Пономарьов [14], А. Г. Харчев [18]. Сучасні інтерпретації практики формування нових моральних цінностей у сфері сімейного життя у цей період подають російські та українські історики й соціологи Н. Б. Лебіна [9], Т. О. Лахач [8], Т. Осипович [12], І. Н. Тартаковська [16], О. В. Лабур [7], та інші.

Водночас, недостатньо дослідженими залишаються дискусії щодо обґрунтування нової парадигми шлюбно–сімейних відносин, що точилися між провідними партійними ідеологами 1920–х років. Заповнити цю прогалину і є метою даної наукової розвідки.

Сім’я у 1920–ті роки являла собою інститут, що з одного боку, успадкував колишній авторитарно–патріархальний стиль внутрішньосімейних відносин, а з іншого – інститут, що стрімко модернізується.

Протягом першого післяреволюційного десятиріччя членами нового радянського уряду було запропоновано декілька різних напрямків розвитку ставлення держави до сім’ї та статеви́х відносин. Перший напрямок мав радикальний характер. Його представники виступали за свободу статеви́х стосунків між чоловіком та жінкою, які не мали на меті створити міцну сім’ю, за повне руйнування сім’ї “буржуазного типу” та її заміну колективним вихованням дітей у державних установах, пропагували практику “вільної любові” та громадянського шлюбу.

Прихильники другого напрямку виступали за існування моногамної сім’ї та заперечували безладні статеві стосунки.

Однією з найактивніших прихильниць першого напрямку була Олександра Михайлівна Коллонтай, завідувача жіночим відділом ЦК РКП(б), яка, увібравши феміністські ідеї початку ХХ століття, пропонувала відмовитися від традиційних форм сім’ї та сімейного життя. Вона писала про необхідність “революції побуту”, про необхідність реорганізації приватного і сімейного життя (залучення жінок у виробництво, надання матеріальної підтримки матерям) шляхом соціалізації домашньої праці (організацію громадських їдалень, пралень, ремонтних майстерень, ясел, дитячих садків) [4]. Тим самим, вона не відкидала існування сім’ї як соціального інституту, а обговорювала можливі її зміни, які б стосувалися відмирання основних функцій – побутової та виховної – та делегування цих функцій суспільству. Коллонтай вважала, що у результаті цих змін виникне нова сім’я, як форма спілкування чоловіка та жінки, рівноправних членів комуністичного суспільства, які пов’язані взаємним коханням та приятелюванням [6]. Вона була переконана, що майбутнє покоління не звертатиме уваги на тривалість та легітимність шлюбу, для нього буде суттєвим лише зміст любовних хвилювань: “для класових завдань пролетаріату зовсім байдуже, чи приймає любов форми тривалого оформленого союзу чи виражається у вигляді швидкоплинного зв’язку. Ідеологія робітничого класу не ставить ніяких формальних кордонів любові” [3, с. 122]. Водночас, вона визнавала материнство як високо етичне явище.

О. М. Коллонтай критично ставилась до морального багажу жінок, вважала, що він є застарілим та потребує перегляду. Вона відмічала, що “час навчити жінку брати любов не як основу життя, а лише як частку, як спосіб виявити достеменне Я” [5, с. 1–60]. О. М. Коллонтай визнавала моногамію в шлюбі, проте підтримувала ідею про неминучість розлучення. Окремі її висновки були суперечливі. Так, вона відкидала можливість соціального втручання в шлюб або соціального контролю над шлюбним союзом. В той же час вважала, що сексуальні стосунки між чоловіком та жінкою повинні підпорядковуватись інтересам колективу.

Прихильником відмирання сім’ї, проте не таким категоричним, як О. М. Коллонтай, був член політбюро ЦК РКП(б) Л. Д. Троцький. Він не пропагував безладні